

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.13
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.6.2.7>

АНИСТРАТЕНКО Ю.І., ГРИЦЮК І.В.

**ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС СЛІДЧОГО ЯК СУБ'ЄКТА
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

**PROCEDURAL STATUS OF INVESTIGATOR AS A SUBJECT
OF CRIMINAL TREATMENT**

Актуальність статті полягає в тому, що поняття «процесуальний статус слідчого» або «правовий статус слідчого» широко використовується в засобах масової інформації, в науковій, навчальній літературі. Часто у вказаних поняттях слово «статус» замінюють терміном «положення». Таким чином, перш ніж приступити до вивчення процесуального статусу слідчого слід дати правильне визначення даного поняття. Метою статті є аналіз правового статусу слідчого, виокремлення його видів та складових частин, для кращого розуміння проблем, які існують, також можливості оперативних змін, для ефективнішого виконання завдань кримінального провадження слідчим і слідством. Дану статтю присвячено проблематиці визначення місця слідчого у кримінальному процесі України. Досліджено поняття його правового статусу та інших суміжних категорій. Також визначено поняття правового статусу слідчого, його видів та особливостей правового статусу. Здійснено виокремлення проблемних аспектів реалізації процесуального статусу слідчого у кримінальному провадженні та його ефективної взаємодії з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами кримінального провадження тощо. Процесуальна самостійність слідчого – це елемент його процесуального статусу, який не може бути вирішений лише у нормах КПК України. Тут необхідний окремий закон, що буде містити відповіді на ті болючі питання, що накопичувалися роками упродовж щоденної копії діяльності слідчих у процесі досудового розслідування. З'ясовано, що на органи досудового розслідування покладаються такі завдання: 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; 2) охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності слідчих органів Національної поліції; 4) забезпечення відшкодування фізичним і юридичним особам шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями; 5) виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень, і вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення.

Ключові слова: *слідчий, органи досудового розслідування, процесуальний статус, кримінальне провадження, правовий статус, правове становище, статус слідчого, права та обов'язки слідчого.*

© АНИСТРАТЕНКО Ю.І. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри фінансового права (Університет державної фіскальної служби України). ORCID ID: 0000-0003-2660-0568.

© ГРИЦЮК І.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики (Університет державної фіскальної служби України). ORCID ID: 0000-0003-2253-4057.

The urgency of the article lies in the fact that the concept of “procedural status of the investigator” or “legal status of the investigator” is widely used in the media, in the information. Often in the specified concepts the word “status” is replaced by the term “position”. Thus, before proceeding to the study of the procedural status of the investigator, it is necessary to give a correct definition of this concept. The purpose of the article is to analyze the legal status of the investigator, to identify its types and components, to better understand the problems that exist, as well as opportunities for operational change, to more effectively perform the tasks of criminal proceedings by investigators and investigators. This article is devoted to the issue of determining the place of the investigator in the criminal process of Ukraine. The concept of its legal status and other related categories is studied. The concept of the legal status of the investigator, its types and features of the legal status is also defined. The problematic aspects of the realization of the procedural status of the investigator in criminal proceedings and its effective interaction with operational units and other subjects of criminal proceedings, etc. have been identified. Procedural independence of the investigator is an element of his procedural status, which cannot be written only in the CPC of Ukraine. There is a need for a special law that will answer the painful questions that have accumulated over the course of daily laborious activity. It was found out that the following tasks are assigned to the bodies of pre-trial investigation: 1) protection of the person, society and the state from criminal offenses; 2) protection of rights, freedoms and legal interests of students of criminal conduct; 3) ensuring prompt, complete and unbiased investigation of criminal offenses attributed to the jurisdiction of the investigative bodies of the National Police; 4) ensuring compensation to individuals and legal entities for the damage caused by criminal offenses; 5) identification of the causes and conditions that contribute to the commission of criminal offenses, and the adoption of appropriate measures to eliminate them.

Ключові слова: *слідчий, органи досудового розслідування, процесуальний статус, кримінальне провадження, правовий статус, правове становище, статус слідчого, права та обов'язки слідчого.*

Постановка проблеми. Поняття «процесуальний статус слідчого» або «правовий статус слідчого» широко використовується в засобах масової інформації, в науковій, навчальній літературі. Часто у вказаних поняттях слово «статус» замінюють терміном «положення». Таким чином, перш ніж приступити до вивчення процесуального статусу слідчого слід дати правильне визначення даного поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії кримінального процесу питання щодо удосконалення інституту суб'єктів досудового розслідування в різні часи досліджували вітчизняні та закордонні науковці, зокрема Ю.П. Аленін, О.В. Баулін, Р.С. Белкін, Р.М. Білоконь, В.І. Бояров, І.В. Глюбок, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, А.О. Ляш, В.Т. Маляренко, В.Т. Нор, В.В. Назаров, Д.М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, І.В. Рогатюк, В.В. Рожнова, Р.Ю. Савонюк, Д.Б. Сергєєва, С.М. Смоков, А.Б. Соловйов, С.М. Стахівський, О.Ю. Татаров, В.М., П.В. Цимбал, О.Г. Шило, М.Є. Шумило, О.О. Юхно, О.Г. Яновська та інші.

Метою статті є аналіз правового статусу слідчого, виокремлення його видів та складових частин, для кращого розуміння проблем, які існують, також можливості оперативних змін, для ефективнішого виконання завдань кримінального провадження слідчим і слідством.

Виклад основного матеріалу. Слово «статус» у перекладі з латинського „status” означає положення, стан чого-небудь чи кого-небудь [1, с. 209]. Таким чином, терміни «статус» і «положення» є словами-синонімами, незалежно від галузі їх застосування, тобто вони рівнозначні за змістом і відрізняються лише морфологічним походженням. В енциклопедичній літературі поняття «статус» тлумачиться як правове положення громадянина чи юридичної особи [2, с. 17]. З цього слідує, що поняття «правове положення» необхідно вважати синонімом поняття «правовий статус».

Що ж стосується змісту поняття «правовий статус», то за своєю сутністю це питання про те: чи включати в нього тільки юридичні права та обов'язки або ж й інші елементи.

Багато вчених визнають, що основу правового становища (або статусу) суб'єкта права складають його основні права та обов'язки. Так, П.М. Рабінович вважає, що включення у правовий статус окрім прав та обов'язків інших юридичних компонентів може призвести тільки

до «важковагової конструкції» [3, с. 65]. За вузьке тлумачення правового статусу виступав і В.М. Горшенюв. На його думку, вузьконормативне розуміння передумов чи вихідного елементу – це прояв правового статусу [4, с. 51].

Чинний КПК України чітко дає визначення поняття слідчого. Згідно п. 17 ч. 1 ст. 3 КПК України слідчий – службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень [5].

КПК України, покладаючи на слідчого відповідальність за законність і своєчасність проведення процесуальних дій (ч. 1 ст. 40), уповноважує його на проведення негласних слідчих (розшукових) дій (п. 2 ч. 2 ст. 40). Як наслідок окрім виконання обов'язків, притаманних слідчому, він має можливість доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам (п. 3 ч. 2 ст. 40) [5].

У ч. 2 ст. 40 КПК України наведений перелік повноважень слідчого, який не є вичерпний, оскільки у п. 9 цього ж пункту вказано, що слідчий вправі здійснювати й інші повноваження, передбачені КПК України. До них слід віднести, наприклад, право слідчого витребувати та отримувати від перелічених у ч. 2 ст. 93 КПК України органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій [5].

Слідчий має право провадити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії на території, яка знаходиться під юрисдикцією іншого органу досудового розслідування, або своєю постановою доручити їх проведення такому органу досудового розслідування, який зобов'язаний її виконати (ч. 6 ст. 218 КПК), а також доручити проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам [6, с. 149].

Норма про негласні слідчі дії є нововведенням КПК України. Відповідно до статті 246 КПК України негласними слідчими (розшуковими) діями визнається різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню та проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб.

Уперше в кримінальній процесуальній доктрині на законодавчому рівні закріплено вичерпний перелік негласних слідчих (розшукових) дій.

До них у КПК України законодавець відносить наступні дії: аудіо- та відеоконтроль особи (ст. 260), накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261), огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння (ст. 267), установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268), спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269), аудіо- та відеоконтроль місця (ст. 270), контроль за вчиненням злочину (ст. 271) та виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 262) [5].

КПК України змінює ситуацію докорінно. Ті дії, які раніше називались оперативно-розшуковими, нині пропонується називати негласними слідчими (розшуковими). Крім того, частиною 3 статті 246 КПК України вводиться норма, за якою рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий, прокурор. А відповідно до частини 6 статті 246 КПК України, право проводити негласні слідчі дії надається слідчому, прокурору або за їхнім дорученням співробітникам оперативних підрозділів [5].

На проведення негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених статтями 260, 261, 262, 263, 264, 267, 268, 269, 271, 274 необхідно отримати дозвіл слідчого судді, але у цій частині нічого принципово не змінюється, оскільки і нині на проведення аналогічних дій, але передбачених Законом України «Про оперативно розшукову діяльність, необхідно отримати дозвіл суду. Тобто, з набуттям чинності КПК України у слідчого з'явилась певна кількість інструментів, яким він раніше не володів [5].

Одним із елементів процесуальної самостійності слідчого є його право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності прокурора особисто (ст. 311–313 КПК України) [5].

Але в ч. 3 коментованої статті встановлено особливий порядок оскарження слідчим відмови наглядаючого прокурора у погодженні клопотання до слідчого судді про застосуван-

ня заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій. Ініціювати розгляд питань, порушених слідчим у клопотанні до слідчого судді перед прокурором вищого рівня, може тільки керівник органу досудового розслідування.

Таким чином маємо відсутність повноважень слідчого не те щоб самостійно визначати напрямки розслідування, проводити слідчі (розшукові) дії, застосовувати заходи процесуального примусу, у тому числі й запобіжні заходи, а й навіть захистити власну гідність, або залишити при собі хоча б своє внутрішнє переконання у разі незгоди з позицією прокурора, оскільки права безпосереднього оскарження вказівок вищестоящому прокурору – слідчого позбавляють. До того ж, і прокурора більш не обтяжують обов'язком передати справу іншому слідчому, якщо доводи, викладені у клопотанні, принесеному керівником органу досудового розслідування, виявляться для нього не переконливими (ч. 3 ст. 40 КПК України).

Наведене вище робить вкрай актуальним вислів Л. Лобойка про те, що «використання посадовця такого рівня компетентності як виконавця волі прокурора (про схожість функцій слідчого і судді годі й говорити) є розкішшю для держави. Допитати свідка і провести очну ставку здатен і дільничний інспектор. Висококваліфікований юрист – слідчий – повинен мати повноваження приймати самостійно найважливіші рішення у кримінальній справі...» [7, с. 93].

Слідчого за КПК України віднесено до сторони обвинувачення, що не буде сприяти його об'єктивності під час доказування та неупередженості у разі прийняття й обґрунтування процесуальних рішень. Як вірно наголошує Б.В. Романюк, щоб забезпечити демократичне відправлення правосуддя слідчий не повинен бути представником жодної зі сторін у змагальному процесі [8, с. 134–135].

Процесуальна самостійність слідчого – це такий елемент його процесуального статусу, який на наш погляд, не може бути вирішений лише у нормах КПК України. Тут необхідний окремий закон, що буде містити відповіді на ті болочі питання, що накопичувалися роками упродовж щоденної копіткої діяльності слідчих у процесі досудового розслідування.

У зв'язку із вступом в дію КПК України 2012 р., 9 серпня 2012 року Міністерством внутрішніх справ України видано вже згадуваний вище наказ №686 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України», яким затверджено Положення про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України; Положення про Головне слідче управління МВС України; Типове положення про слідче управління (відділ) головного управління, управління МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті; Типове положення про слідчий відділ (відділення) міського, районного, лінійного управління (відділу) головного управління, управління МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті; Інструкцію з організації діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України [5].

Однак практичні працівники зіткнулися із цілою низкою недосконалих норм КПК України 2012 р., а як результат – неадаптоване законодавство стало причиною масових звільнень із слідчих підрозділів кваліфікованих працівників, які десятиліттями набували навиків та майстерності роботи за КПК 1960 р. Організаційно-штатні зміни тривають на рівні МВС до сьогоднішнього дня. Також слід констатувати, що вказаним наказом суттєво обмежено і так хитку процесуальну незалежність слідчого, а його положення про визначення процесуального статусу слідчого ОВС на сьогоднішній день є мало оптимістичними [9, с. 144].

Реформаторам і законодавцям слід врахувати 16-річний, на жаль, часто негативний досвід, та поставити собі риторичне запитання про те, що саме ми прагнемо змінити в сучасному кримінальному процесуальному законодавстві, яку мету перед собою ставимо, яких негативних наслідків, що вже існують прагнемо уникнути. Без концептуального бачення суті проблеми її правильно і швидко вирішити неможливо, на що нами вже зверталася увага у юридичній літературі [9, с. 146].

Слід погодитися із раціональною пропозицією Л.М. Лобойка та О.А. Банчука, суть якої полягає в тому, що усунення процесуальної залежності слідчого від свого керівника повинно стати одним із напрямів реформи кримінального процесу [10, с. 38], однак згідно з положеннями КПК 2012 р. слідчий став повністю залежним ще і від прокурора, який реалізує на сьогоднішній день функцію процесуального керівництва всім процесом досудового розслідування. Але все ж таки відрадним є той факт, що протягом двох років чинності КПК нами відстежено не лише негативні наслідки таких змін, але і встановлено ряд позитивних моментів.

7 листопада 2015 р. набрав чинності Закон України «Про Національну поліцію» [11]. Реформа очікувана, необхідна. Створення поліції викликало бурхливий інтерес у суспільстві, особливо нові принципи призначення на посади. Переживаючи ейфорію від можливості якісного оновлення кадрового складу поліції, контролю та впливу на такі призначення, як керівництво держави, народні депутати України, так і громадські активісти поза увагою залишили організацію досудового слідства в контексті Закону України «Про Національну поліцію». Справді, цим Законом передбачено, що у складі національної поліції функціонують органи досудового розслідування, національна поліція здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності. Підслідність кримінальних правопорушень визначається статтею 216 КПК України [5]. Згідно з цією нормою, кримінальні правопорушення підслідні слідчим органів внутрішніх справ, слідчим органів безпеки, слідчим органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, слідчим органів державного бюро розслідувань, департаментом Національного антикорупційного бюро України.

Національна поліція є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав та свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку. Діяльність поліції спрямовується й координується Кабінетом міністрів України через Міністерство внутрішніх справ України згідно із законом. Зазначений правовий статус Національної поліції підтверджується й постановою Кабінету міністрів України від 10.09.2014 № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» (зі змінами та доповненнями), згідно з якою поліція не є структурним підрозділом Міністерства внутрішніх справ, а отже, не є органом внутрішніх справ у розумінні кримінального процесуального закону.

Відповідно до ЗУ «Про Національну поліцію» та ст. 216 КПК України, слідчий – це службова особа Національної поліції України, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень [11].

Також, Міністерство внутрішніх справ, наразі, розробило проект наказу «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції» для приведення нормативно-правових актів МВС у відповідність до вимог Закону України «Про Національну поліцію».

Проектом наказу передбачається затвердити:

- 1) Положення про органи досудового розслідування Національної поліції;
- 2) Типове положення про слідче управління головного управління Національної поліції в місті Києві, областях, Автономній Республіці Крим та місті Севастополі;
- 3) Типове положення про слідчий відділ (відділення) територіального органу поліції головного управління Національної поліції в місті Києві, областях, Автономній Республіці Крим та місті Севастополі;
- 4) Інструкцію з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції.

Пропонується одночасно визнати таким, що втратив чинність, наказ МВС від 9 серпня 2012 року № 686 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України».

У проекті визначено, що органами досудового розслідування є Головне слідче управління Національної поліції, слідчі управління головних управлінь Національної поліції в місті Києві, областях, Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, слідчі відділи (відділення) територіальних органів поліції.

На органи досудового розслідування покладаються такі завдання:

- 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень;
- 2) охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження;
- 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності слідчих органів Національної поліції;
- 4) забезпечення відшкодування фізичним і юридичним особам шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями;
- 5) виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень, і вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення.

Наразі проект наказу оприлюднено на сайті МВС. До 28 січня приймаються зауваження та пропозиції до цього проекту у письмовій формі.

Висновки. Тому для того, щоб досудове слідство в нашій країні було об'єктивним, справедливим та ефективним, діяльності слідчого потрібно приділити в першу чергу державну увагу, забезпечити їй конституційне законодавче регулювання, а статус слідчого, нарешті, визначити у спеціальному законі, передбачивши, що під час проведення досудового слідства, слідчий не повинен бути ні обвинувачем, ні захисником, а має бути процесуально незалежним шукачем істини.

Список використаних джерел:

1. Юридический энциклопедический словарь. М.: Сов. Энцикл. 1984. 335 с.
2. Большая Советская Энциклопедия. Изд. 3-е. Т. 24. / Гл. ред. А.М. Прохоров. М.: Сов. Энцикл. 1976. С. 461.
3. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Посібник для студентів спеціальності «Правознавство» (2-ге вид.). К.: Б.В., 1994. С. 65.
4. Горшенев В.М. Структура правового статусу громадянина в світлі Конституції СРСР 1977 г. *Правопорядок и правовой статус личности*. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та. 1980. С. 51–58.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України, Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9–10. № 11–12. № 13. Ст. 88. *База даних «Законодавство України» ВР України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Правовий статус та повноваження слідчого за новим КПК. *Митна справа*. 2013. № 6(2.1). С. 147–151.
7. Лобойко Л.М. Теоретична оцінка основних положень загальної частини проекту КПК України. *Питання реформування кримінального судочинства* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Донецьк, 2005. Донецьк : ДЮІ ЛДУВС. 2005. С. 87–94.
8. Романюк Б.В. Спадковість та новизна у процесі формування кримінального судочинства стосовно процесуальної незалежності слідчого. *Кримінальний процес України в контексті європейських стандартів судочинства*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 7 грудня 2007 р.). К. : Київський нац. ун-т внутр. Справ. 2008. С. 134–135.
9. Басиста І. В. Процесуальна самостійність слідчого в світлі вимог чинного КПК: проблеми та перспективи. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2015. № 11. С. 141–147.
10. Лобойко Л.М. Реформа досудового розслідування і статусу слідчих (Біла книга. Проект для обговорення) : Американська асоціація юристів. Ініціатива з верховенства права / Л.М. Лобойко, О.А. Банчук. Київ. 2010. 41 с.
11. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *База даних «Законодавство України» ВР України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>